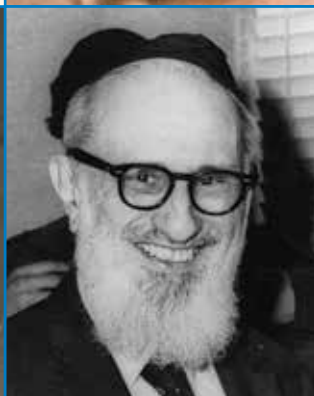
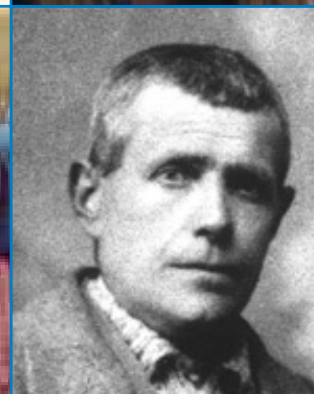
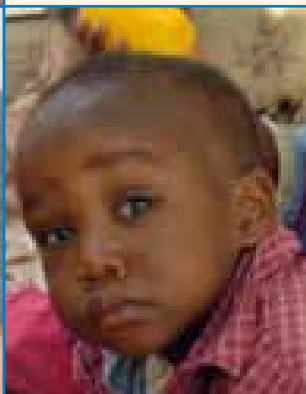

פרק רביעי

כבודו של אדם

"כי עוד אָמין גם באדם"

שאל טשרניחובסקי

אני מאמין

שאול טשרניחובסקי

שחקי, שחקי על החלומות,
זו אני החולם שח.
שחקי כי באדם אאמין,
כי עודני מאמין בה.

כי עוד נפשי דרור שואפת
לא מכרתיה לעגל-פז,
כי עוד אאמין גם באדם,
גם ברוחו, רוח עז.

רוחו ישליך כבלי-הבל,
ירוממו במתי-על;
לא ברעב ימות עבד,
דרור - לנפש, פת - לדל.

שחקי כי גם ברעות אאמין,
אאמין, כי עוד אמצא לב,
לב תקותי גם תקותיו,
יחוש אשר, יבין כאב.

אאמינה גם בעתיד,
אף אם ירחק זה היום,
אף בוא יבוא - ישאו שלום
אז וברכה לאם מלאם. [...]

אודיסה, 1892

- א. איזה חזון לעתיד מוצג בשיר? האם הוא התגשם לדעתכם?
ב. כיצד מבטא השיר את כבוד האדם ואת האמון בו וביכולותיו?

שאול טשרניחובסקי (1875-1943) בצעירותו. מגדולי המשוררים העבריים.
בזמן כתיבת השיר היה טשרניחובסקי בן 17 בלבד.

כבודו של אדם

המשנה ממסכת סנהדרין מונה עוד סיבה לבריאתו של האדם יחידי ובצלם אלוהים:

וְשָׁלָא יֵאמְרוּ הַמִּינִים: רְשׁוּיֹת הַרְבֵּה בַשָּׁמַיִם.

לפי מאמר זה, בריאת האדם יחידי מלמדת על היות האל בורא יחידי. אילו נברא האדם כשאר המינים, היו נוצרים מלכתחילה פרטים ראשונים רבים ושונים זה מזה של מין האדם, ואז היה מקום לטעון כי בני אדם - הנבדלים זה מזה במוצאם, במינם או בגזעם - נבראו בידי אלים שונים, וכדברי רש"י: "כל אחד ברא את שלו".

נימוק זה מצטרף לנימוק שלמדנו בפרק הקודם, ושניהם כאחד מסבירים מה המקור לשוויון המהותי בין בני האדם. מן הנימוק הקודם שלפיו אדם נברא יחידי כדי "שלא יאמר אדם לחברו: אבא גדול מאביך" למדנו כי השוויון בין בני האדם מקורו לפי הסיפור המקראי בכך שכולנו צאצאיו של אדם הראשון. ואילו עתה אנו למדים גם כי כל בני האדם שווים בערכם כי אל אחד ברא אותם. בכך מרמזת המשנה לרעיון המוכר מספר בראשית שעסקנו בו בהרחבה בפרק בראשון, ולפיו שלפיו האדם נברא בצלמו ובדמותו של אלהים.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ, וַיְרִדוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וַיִּבְעֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָהֶמָּה וּבְכָל הָאָרֶץ... וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ...

(בראשית א, 27)

בריאת האדם - ציורו של מיכאלאנג'לו על תקרת הקפלה הסיסטינית בוותיקן ברומא, סמוך לשנת 1512 (ויקיפדיה)

בין ארץ ושמים.
צילום: Samuel Zeller

דברי המשנה כאן משמשים בו זמנית הן כדי ללמד על ייחוד האל האחד (לפי האמונה המונותאיסטית) כנגד תפיסות אליליות, והן כדי להצביע על מעלתו המיוחדת של האדם, המייצג כביכול את האל בעולם. האדם האחד נברא בצלם האל האחד. המסר העולה מבריאת האדם בצלם האל

הוא כי בכל אדם טמון "יסוד אלוהי", דבר מה שהועבר אליו מהאל, והוא המעניק לפי סיפור בראשית לאדם את ערכו ואת כבודו המיוחדים. לפיכך יש לכבד כל אדם באשר הוא אדם בכל מקום ובכל זמן.

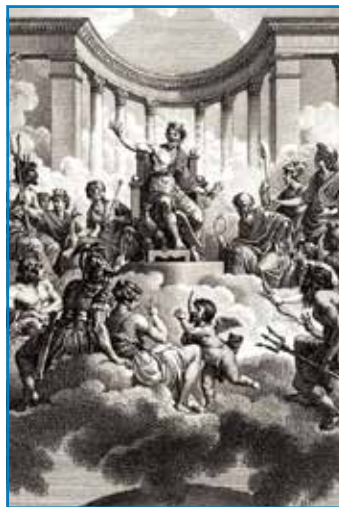
במדינת ישראל מהווה כבוד האדם ערך יסודי. בשנת 1992 נחקק בכנסת 'חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו', ובו מפורטים דברים שונים שיש לשמור עליהם על מנת שלא לפגוע בכבודו של אדם. בהמשך הפרק נתייחס לחוק זה ביתר הרחבה. בין השאר קובע החוק:

אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם. (סעיף 2)
כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו. (סעיף 4)

גם חוקים רגילים אחרים מתבססים על ערך כבוד האדם. למשל, החוק למניעת הטרדה מינית שנחקק בשנת 1988, קובע כי מטרתו היא "לאסור הטרדה מינית כדי להגן על כבוד האדם, על חירותו ועל פרטיותו, וכדי לקדם שוויון בין המינים".

הצורך לשמור על כבוד האדם ולהגן עליו מעורר שאלות ודילמות רבות:

- מה פירושו של "כבוד האדם", מה כולל כבוד זה?
- האם וכיצד ניתן לבסס אותו בדרך שונה מזו של בריאתו בצלם האל?
- האם ל"כבוד האדם" יש הגדרה אובייקטיבית הנכונה בכל זמן ובכל מקום?
- האם כבודו של אדם מותנה בנכונותם של בני אדם אחרים להעניק לו כבוד - או שהוא טבוע בו עצמו מלידה?
- האם ניתן לערוב לכבוד האדם - במצבים קיצוניים כגון מלחמה, אלימות, רعب, מחלות קשות, אסונות טבע ועוד?
- האם יש ערכים אחרים השווים או עולים בחשיבותם על ערך כבוד האדם?

האלים האולימפיים. ציור של
Nicolas-André Monsiau
(1754-1837)

בפרק זה ננסה לבחון מקצת מן השאלות והדילמות הללו.

"רשויות הרבה בְּשָׁמַיִם"

המונח "רשויות" משמעו: שלטונות, גורמים בעלי סמכות (כמו בצירופים בני-זמננו: רְשֵׁת הדואר, רְשֵׁת המסים, רְשֵׁת השידור וכד'). בהקשר שלנו: "רשויות הרבה בְּשָׁמַיִם" - כביכול יש בְּשָׁמַיִם אלים שליטים רבים, כפי שגרסו רוב המיתוסים והדתות הקדומות.

לפי הסבר זה, לבריאת האדם יחידי יש משמעות סימבולית דתית: לבסס את האמונה המונותאיסטית באל אחד (מונו - אחד, תאוס - אל). אם היו נבראים תחילה אנשים רבים (כיתר בעלי החיים), היה בכך פתח לאמונה הפוליתאיסטית באלים רבים (פולי - רבים), כביכול אל שונה ברא כל אחד מהם.

דוגמה לתפיסה כזו היא הדת הזורואסטרית שנהגה מאות שנים באימפריה הפרסית העתיקה. נאמניה האמינו ב"שתי רשויות", כלומר בשני אלים שבראו את העולם ונמצאים בתחרות ובמאבק ביניהם: אל טוב, רחמן, ואל רע, חומרי. כך גם הוסבר המאבק המתחולל באדם בין טוב לרע.

פְּרֹוֹר (Faravahar), סמל הדת הזורואסטרית: דמות אדם מכונף ובה מרכיבים שונים המייצגים מאבק בין הטוב והרע. תבליט בעיר הפרסית העתיקה Persepolis.
צילום: Napishtim,
ויקיפדיה (CC BY-SA 3.0)

בדתות אחרות יש לעתים פְּנִתְיָאון (מקדש) שלם של אלים, שיש ביניהם כביכול גם קשרי משפחה. כך למשל לפי המיתולוגיה היוונית, ישנם שניים-עשר אלים אולימפיים, ובראשם זאוס, "אבי האלים". אלים אלו שוכנים על הר האולימפוס, חיים חיי נצח, ושולטים בעולם, כשלכל אל יש תחום שנתון לאחריותו. לפי מיתוסים אלה, האלים מקיימים ביניהם מערכות יחסים ממש כמו בני אדם: הם אוהבים, נאבקים בינם לבין עצמם, וגם משלימים זה עם זה.

כבוד האדם והאינטרסים של המדינה

יאסין הוא פליט מוסלמי מדרום סודן, חבל ארץ שמתחוללת בו מלחמת אחים אכזרית. הוא איבד רבים מבני משפחתו והגיע לארץ בדרך לא חוקית. יאסין עובד במחלקת הירקות והפירות במרכול בחיפה. מעסיקו דורש ממנו לעבוד שתיים עשרה שעות ביום ומסרב לשלם עבורו דמי ביטוח רפואי. לפיכך, אין הוא יכול לטפל בבעיה רפואית שיש לו ברגליו. מעסיקו מאיים עליו שאם יתלונן בפני הרשויות הוא ילשין עליו למשטרת ההגירה וזו תגרש אותו מהארץ.

דליה, קונה קבועה במרכול, שמעה מיאסין על מצבו העגום. לדליה שני אחים, אחד מהם מפקד בכיר במשטרת ההגירה והאחר מנהל ארגון המסייע למהגרי עבודה מאפריקה. דליה מתלבטת כיצד עליה לנהוג, ואת מי משני אחיה לשתף בבעיה.

ילדים סודנים מאזור דרפור בגן הוורדים בירושלים, (צילום: משה מילנר)

1. מהי הדילמה שדליה עומדת בפניה? אילו ערכים מתנגשים זה בזה בדילמה זו?
2. הביאו נימוקים לכל הכרעה אפשרית שלה.
3. המליצו לדליה כיצד לדעתכם עליה לנהוג במקרה זה. נמקו.

1. הפליט הרומאי העירום

באגדה מן התלמוד שלפנינו נקרא על עוד דילמה הנוגעת לערך כבוד האדם בהתנגשותו עם ערכים אחרים. האגדה לקוחה מקובץ המדרשים 'קהלת רבה', ומתרחשת על רקע התקופה הקשה בארץ ישראל אחרי מרד בר כוכבא. האגדה מעמידה את הציבור היהודי - ובמיוחד את אחד מתלמידיו של רבי עקיבא, רבי אלעזר בן שמוע - במבחן מוסרי מיוחד במינו.

רבי אלעזר בן שמוע ראה ספינה שנמרפה בים,
וטבע כל מה שהיה בה.
רצה [רבי אלעזר] אדם אחד מנוסעי הספינה, נאחז בקרש
ונפלט ליבשה, ערום וחסר כול.
התחבא הניצול בשפת הים.
היו שם ישראל [יהודים] עולים לרגל לירושלים.
אמר להם [הניצול]: "מבני עשוי אחיכם אני.
תנו לי בגד פלשהו לכפות את מערומי."
אמרו לו: "הלוואי שזה יהיה גורלם של כל בני עמך!"
תלה עיניו [הביט הניצול] וראה את רבי אלעזר.
אמר לו: רואה אני שאתה איש זקן ומכובד,
וכבוד תבריות חשוב בעיניך,
עשה מצווה ותן לי בגד לכפות את גופי.
היה רבי אלעזר בן שמוע לבוש שבע חליפות בגדים,
פשט חליפה אחת, ונתנה לאיש הערום.
הוליד רבי אלעזר את האיש לביתו האכילו והשקחו.
נתן לו רבי אלעזר מאתיים דינרים,
והסיע אותו ארבע עשרה פרסה,
ועשה לו כבוד מרובה עד שהחזירו לביתו.

(על-פי קהלת רבה יא, א)

מרד בר-כוכבא

בשנת 132 לספירת הנוצרים, ששים ושתיים שנים לאחר חורבן בית המקדש, התרחש בארץ מרד נגד השלטון הרומאי בהנהגתו של שמעון בר כוכבא. המרד פרץ בעקבות גזרות הדת שגזר הקיסר אדריאנוס על שמירת מצוות שביטאו את אשיות היהדות כגון: קיום ברית מילה ולימוד תורה. המרד דוכא באכזריות בידי הקיסר. מאות אלפי יהודים נטבחו בקרבות ורבים מתו במגפות וברעב. זו הייתה מכה אנושה עבור שארית היישוב היהודי שנתרה בארץ ישראל אחרי חורבן בית המקדש בשנת 70 לספירה. על חורבותיה של ירושלים בנו הרומאים עיר אלילית חדשה - "איליה קפיטולינה". במשך שנים רבות חשו היהודים איבה עזה כלפי הכובש הרומאי.

הקיסר אדריאנוס 138-76
לספירת הנוצרים, המוזיאונים
הקפיטולינים ברומא,
הצלם: Marie-Lan Nguyen
(ויקיפדיה)

”מִבְּנֵי יַעֲקֹב אֲחִיכֶם אָנֹכִי”

עשו היה בנם הבכור של יצחק ורבקה, ואחיו התאום של יעקב. על פי המסורת היה ”אדמוני” (בראשית כ”ה, כ”ה). בבגרותו התיישב בחבל הארץ שבדרום עבר הירדן המזרחי, שבגבולותיו קמה ממלכת אדום (בראשית לו, ח), ונחשב ל”אבי אדום” (בראשית לו, ט).

בתקופת הבית הראשון והשני העמיקה העוינות בין ישראל וממלכת אדום. בימי הבית הראשון הפכה ממלכת אדום שם נרדף לצורי ישראל בכלל. לאחר חורבן הבית השני כונתה האימפריה הרומית, שהיתה אויבתם המושבעת של היהודים והיהדות, בכינוי ”אדום”. הרומאים חרבו את בית המקדש השני, ודיכאו באלימות ובאכזריות את המרד הגדול של היהודים נגד הרומאים (שנת 66-70 לספירת הנוצרים) ואת מרד בר כוכבא (132-135 לספירת הנוצרים).

עם נפילתה של רומא (ועד לתקופה המודרנית) כונו גם הנוצרים, שצמחו והתעצמו מתוך האימפריה הרומית, ”אדום” או ”עשו”.

רבי אלעזר בן שמוע

מחכמי המשנה החשובים. פעל במאה השנייה לספירת הנוצרים, לאחר מרד בר-כוכבא. כשגזרה המלכות הרומאית, ובראשה הקיסר אדריאנוס, שאסור להסמיך חכמים (כלומר להעניק הרשאה לשמש רב ומורה), היה ר’ אלעזר בין חמשת תלמידיו של רבי עקיבא שנסמכו לרבנות כשהם מסכנים את נפשם. רבי אלעזר התייחס לתלמידיו בחיבה ובכבוד.

בין אמרותיו ידוע המשפט: ”יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך” (משנה, מסכת אבות ד, יב).

הניצול על שפת הים.

1. הסבירו את הדרך שבה הפליט הרומאי פנה אל ציבור עולי הרגל היהודים בבקשה לעזרה (היעזרו בחלון המידע משמאל). מה היו לדעתכם ציפיותיו מן האנשים שפגש? משמאל.
2. א. לאור הרקע ההיסטורי, הסבירו מדוע השיבו לו היהודים כפי שהשיבו? האם אפשר להצדיק אותם? נמקו עמדתכם.
3. ב. חוו דעתכם, האם אפשר היה לצפות מהם להגיב אחרת לבקשתו הנואשת של הפליט? נמקו.
3. כיצד פנה הפליט לר’ אלעזר בן שמוע? מהי הדרך שנקט בה כדי לנסות לשכנעו?

4. כיצד נהג ר’ אלעזר בן שמוע? מדוע לדעתכם נהג כך?
5. האם עמדה בפני רבי אלעזר בן שמוע דילמה, ואם כן - מהי?
6. הסבירו כיצד מתקשר סיפור זה לערך ’כבודו של אדם’ ולבריאת האדם בצלם אלוהים.

המפגש של יעקב ועשו, ציור מאת פרצ’סקו אייץ, 1844

2. "תְּחַפְּרוּ מֵעַט מְאֹלָהִים" - כבוד האדם במקרא ובספרות חז"ל

מהו מקומו של ערך כבוד האדם בתרבות היהודית? האם זהו עיקרון מחייב או רק המלצה מוסרית הפונה אל רצונם הטוב של אנשים? הבה נעיין במקורות המציגים את מושג הכבוד כבר מתקופת המקרא.

א. מושג כבוד האדם במקרא

למושג "כבוד" נודעת משמעות רבה כבר במקרא. האל עצמו נקרא בספר תהילים "מלך הכבוד". כבוד זה מואצל (מועבר) גם לאדם כפועל יוצא מבריאתו בצלם האל והיותו הנכבד שבברואים. בספר תהילים מתואר היחס המיוחד של האל לאדם:

תְּחַפְּרוּ מֵעַט מְאֹלָהִים וְכָבוֹד וְתִדָּר תִּעֲטָרְהוּ
תְּמַשִּׁיחוּ בְּמַעֲשֵׂי יְדֵיכֶם כָּל שְׂתֵתָה תַּחֲתֵי-רַגְלֵיכֶם.

(תהילים פרק ח, פסוקים 6-7)

כלומר, על פי המזמור, האדם ממלא כלפי העולם תפקיד דומה לזה שממלא אלוהים כלפי הבריאה כולה. הוא מושל על הארץ ואחראי עליה. הפסוק מדבר במפורש על הכבוד שהאל מעניק לאדם מתוקף כוחו ואחריותו בעולם.

נראה כי כבוד האדם נגזר כבר בסיפור הבריאה מן הפסוק: "וַיִּצְרָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם, עֶפְרָם מִן-הָאֲדָמָה, וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשֵׁמַת חַיִּים; וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה." (בראשית ב, ז)

בריאת האדם, ויליאם בלייק, 1795

מקובל לפרש פסוק זה על דרך המשל: האל כביכול נפח באדם נשמה מתוך נשמתו הוא. רעיון זה חוזר בספר איוב, ולפיו הנשמה היא "חלק אלוה ממעל" (איוב לא, ב), ובלשון מאוחרת יותר (בקבלה ובחסידות): 'ניצוץ אלוה ממעל'. על פי תפיסה זו, הנשמה היא מהותו הרוחנית של האדם, היא כביכול חלק מן האלוהות שניטע בו בבריאתו ובלידתו.

מכאן שיש באדם, לפי תפיסה זו, משהו מן האלוהי, המקדש את חייו של האדם ומעניק לו את כבודו ומעמדו המיוחדים. רעיון זה יכול אולי גם להסביר מדוע העבירה החמורה ביותר במשפט העברי העתיק היא נטילת חיי אדם. מלבד לשון החוק "לא תרצח" אשר בעשרת הדברות (שמות י"ט), נאמר במפורש בספר בראשית (בתיאור הפרק החדש בחיי האנושות אחרי המבול):

שִׁפְךָ דַם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ: כִּי בְצַלְמֵ אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת-הָאָדָם.

(בראשית ט, פסוק ו)

רבי עקיבא (ראו מושג בעמוד 35) אף חידד את הקשר בין נטילת חיי אדם ופגיעה בצלם האל במדרש: "כל השופך דמים, הרי זה מבטל את הדמות [צלם אלוהים]..." (בשפת ימינו אומרים לעיתים "צלם אנוש" במקום "צלם אלהים").

1. קראו בספר בראשית פרק א פסוקים כו-כח. כיצד מתחברים פסוקים אלה עם הפסוקים מספר תהילים (פרק ח, ו-ז)?
2. מדוע, על פי תפיסת הפסוקים שקראתם, האדם ראוי לכבוד?

העשרה

כבוד המת

דוגמא מעניינת יש במצווה המתייחסת לדרך הכבוד שבה יש להתייחס אפילו לגופתו של פושע שהוצא להורג על ידי בית הדין: "וְכִי יִהְיֶה בְּאִישׁ חַטָּא מִשְׁפָּט מוֹת וְהָמַת וְתָלִית אֹתוֹ עַל יֶעֶץ: לֹא תָלִין בְּבִלְתּוֹ עַל הָעֵץ כִּי קָבוֹר תִּקְבְּרֶנּוּ בַיּוֹם הַהוּא כִּי קָלֵלֶת אֱלֹהִים תִּלְוֶי" (דברים כא, 23). הנימוק של התורה לאיסור להשאיר את גופת האדם בצורה מבזה, הוא שיש בכך גם משום "קללת אלהים", שהרי האדם נברא בצלמו. (בדומה לכך, נזכיר כאן למשל גם את ההלכה המוסלמית, שהבאנו בפרק הראשון, ולפיה גם במלחמה אין לפגוע בפניו של האדם, מכיוון שנברא בצלם האל).

זו דוגמא לתפיסה המקובלת עד היום, ולפיה יש לנהוג באדם ובגופו ברגישות ובכבוד גם אחרי מותו המושג בהלכה הוא: "כבוד המת". אנו מכירים לצערנו מקרים שבהם נעשה מאמץ עצום לאתר שרידי גופה אחרי פיוגעים או קרבות, ולהביאם לקבורה.¹

"מותו של המלך שאול", ציור של הצייר היהודי-גרמני, אליהו צבי הירש מרקוזה, 1848. לפי הסיפור המקראי, לאחר מותו בקרב בהר הגלבוע התעללו הפלישתים בגופתו של שאול וקיבעו אותה בחומת בית שאן. אנשי יבש גלעד התגנבו למקום בלילה, דאגו להביאו לקבורה נאותה והתאבלו עליו.

1. מעניין לציין כי המשנה במסכת סנהדרין (ו, ה) מרחיבה את האיסור שבתורה לא על מוצאים-להורג בלבד, אלא על כל אדם שנפטר. לפי איסור "הלנת המת", אין לעכב את קבורתו ליום אחר (למעט במקרים מיוחדים, כגון הגעת המשפחה ללוויה וכד'), משום כבודו של המת והאיסור לנלוו, וכך בדרך כלל נוהגים עד היום (ובאופן מיוחד בירושלים).

ב. מושג כבוד האדם בספרות חז"ל

במקרא מושג הכבוד מעוגן בקשר שבין האל והאדם, הנאצל בברואיו. בספרות חז"ל מועתק ערך הכבוד אל תחום היחסים שבין אדם לחברו. במסכת אבות (ראו מושג) מודגש כבוד האדם שוב ושוב. ואז: בהשראת הפסוק "ואהבת לרעך כמוך" נטבעה גם האמרה:

רבי אליעזר אומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך

(פרק ב, י).

רבי אלעזר בן שמוע (אותו פגשנו בעמוד 109) מוסיף: "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך" (פרק ד, יב) (כלומר, על המורה לנהוג כבוד בתלמידיו כאילו מדובר בכבודו שלו). והכלל הוא: מי שמעמדו גבוה חייב לנהוג כבוד באלה שמעמדם החברתי נמוך משלו.

מכאן גם האיסור החמור להשפיל אדם ברבים. רבי אלעזר המודעי אמר: "המלבין פני חברו... אין לו חלק לעולם הבא" (פרק ג יא).

לא תרצח. לוחות הברית בבית הכנסת בווינה, Gryffindor, 2006 (ויקיפדיה)

באותו עניין, הקשר בין הפגיעה בכבודו של אדם ובין צלם אלהים שבו מודגש גם בדבריו של השופט העליון אהרון ברק באחת מפסיקותיו: "כבוד האדם פירושו שלא לבייש את צלם האלוהים שבאדם" (ראו להלן עמוד 126).

על חשיבות כבוד הבריות מעיד גם העיקר התלמודי: "גדול כבוד הבריות

שדוחה לא תעשה שבתורה" (תלמוד בבלי, מסכת ברכות, יט, ע"ב). עיקרון הלכתי זה מובא מפיו של רבי זעירא. משמעות העיקרון היא שכדי שלא לחלל כבודו של אדם, מותר לעבור על מצוות "לא תעשה" מן התורה. דוגמא לכך מובאת בתלמוד הירושלמי (פרק ט הלכה א) שדן בשאלה הנוגעת בנושא זה: אדם הולך בשוק לבוש בגד 'כלאיים' (בגד עשוי צמר ופשתן, שאסור על-פי התורה). האם צריך להורות לו להסיר את הבגד בו במקום, אף על פי שהוא עלול להישאר עירום באמצע הרחוב? רבי זעירא גורס שמפני כבוד הבריות יש לאפשר לאותו אדם ללכת עם הבגד האסור למקום מוצנע שם יוכל להחליפו, ובלבד שלא להשפילו ברבים.

1. לפי האמרות השונות במסכת אבות, מדוע יש לכבד כל אדם?

2. מה הדילמה שהסיפור מן התלמוד הירושלמי מעורר (עם איזה ערך אחר מתנגש ערך כבוד האדם)? כיצד פותר התלמוד את הדילמה?

מסכת אבות - כריכת מהדורה בתרגום לפרסית, שנת 1902 Ben Ami Endres Auctions, 2011

מסכת אבות (פרקי אבות)

המסכת התשיעית בסדר נזיקין במשנה. מסכת זו מחולקת ל-108 משניות, אך אינה עוסקת בהלכה אלא בענייני מוסר ומידות טובות. המסכת כתובה בעברית (מלבד שלושה קטעים) ובנויה ממאמרים קצרים של חכמי המשנה (התנאים, שחיו בארץ ישראל). מאמרים אלה מבטאים את תמצית השקפותיהם ומציגים עקרונות להתנהגות הראויה של האדם על פי תורת ישראל.

משניות רבות השתרשו בפי העם כגון: "סייג לחכמה - שתיקה", "אמור מעט ועשה הרבה", "אם אין אני לי מי לי" ועוד.

למסכת אבות נכתבו למעלה ממאתיים פירושים. בין המפרשים: הרמב"ם (שהוסיף לפירוש המסכת הקדמה מפורסמת בשם "שמונה פרקים" הנחשבת חיבור העומד בפני עצמו), מנחם המאירי, מגדולי חכמי פרובנס במאה ה-13, המהר"ל מפראג במאה ה-16 ועוד.

בספרות חז"ל יש דוגמאות רבות לסיפורים של התנהגות בכבוד או באי-כבוד. דוגמא מפורסמת במיוחד היא האגדה על **קמץא ובר קמץא**, המשקפת יחסי-אנוש עכורים וחוסר מנהיגות ערב חורבן הבית השני. כזכור, הוזמן בר קמץא בטעות לסעודה (במקום קמץא), והמארח התעקש לגרשו משם לעיני כל האורחים. כל תחינותיו של בר-קמץא לא הועילו לו, אפילו כשהיה מוכן לשלם למארח את עלות כל הסעודה. ... **תָּפֶסוּ בְיָדוֹ, הָעֶמִידוּ וְהוֹצִיאוּ. אָמַר בַּר קַמְצָא: הוֹאִיל וַיֵּשְׁבוּ חֲכָמִים וְלֹא מָחוּ בּוֹ - מִכָּלֵל (מכאן) שְׁנוּחַ אֵלָּךְ וְאַלְשִׁין עֲלֵיהֶם לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ.** (תלמוד בבלי, מסכת גטין, דף נה, ע"ב)

לפי המשך הסיפור הלכה והתגלגלה הלשנה זו עד לחורבן הבית. שימו לב שהביקורת בסיפור אינה על המארח לבדו, שפגע בכבודו של בר-קמץא ברבים, אלא גם על החכמים, שהתארחו גם הם בסעודה, היו עדים לאירוע הקשה ולא עשו דבר.

תלמידי בוי"ס באלסקה יוצרים את המילה "כבוד" בפעילות בשבוע "כבוד עצמי" ומאבק בסמים, ספטמבר 2015

גם הפורענות שהתרחשה בתקופת מרד בר-כוכבא, כחמישים שנה אחרי החורבן, נקשרת בדברי חז"ל באי-הקפדה על כבוד: "אמר: שְׁנַיִם-עָשָׂר אֶלֶף זָגָיִם (זוגות של) תִּלְמִידִים הָיוּ לוֹ לְרַבִּי עֲקִיבָא ... וְכָלֵן מֵתוּ בַּפֶּרֶק [זְמַן] אַחַד, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא נִהְגּוּ כְבוֹד זֶה לְזֶה ..." (מסכת יבמות דף סב, ע"ב (זהו כידוע המקור למנהגי האבלות הנהוגים בימי ספירת העמר (בין פסח ושבועות).

"למי יש יותר כבוד?"

לעיון מיוחד ראויה המשנה הבאה במסכת אבות, מדברי החכם בן זומא. המשנה מונה ארבעה טיפוסים ראויים: "איזהו חכם? הלומד מכל אדם ... איזהו גבור? הכובש את יצרו ... איזהו עשיר? השמח בחלקו ... ואז:

איזהו מכבד? המכבד את הבריות,

שנאמר (שמואל א', ב', 30) "כי מכבדי אכבד ובזי יקלו".

(אבות ד, א)

כלומר, כבודו של אדם נגזר מיכולתו לכבד את זולתו. דבר דומה אמר הפילוסוף היווני בן המאה ה-4 לפנה"ס, **דיוגנס**: "כשאתה מכבד את חברך - אתה מוסיף כבוד לעצמך". מכיוון אחר טוען הסופר הרוסי הנודע בן המאה ה-19, **פיודור מ' דוסטויבסקי**, כי "רק אם תכבד את עצמך, תגרום לאחרים לכבד אותך". מן הפסוק המובא לביסוס דברי בן-זומא ניתן גם ללמוד על משמעותו של המושג כבוד. **כי מכבדי אכבד, ובזי - יקלו.**

ראשית, שימו לב לתקבולת שבפסוק: חלקו השני מקביל לחלקו הראשון ביחס של ניגוד: כבוד הוא ההפך מבוז או זלזול (**מכבדי לעומת בזי**), אבל הוא גם ההפך מקל (**אכבד לעומת יקלו**). המכבד את זולתו הוא ההפך ממי שמקל בו ראש. מעניין ששורש המילה להקל הוא **קלל**, וממנו נגזרים גם הקל וגם הקללה - שתי צורות לפגוע בכבודו של אדם: לראות בו קל-ערך, חסר-ערך; או לקללו ולבזותו (נקלה = בזוי).

מן ההקבלה שבפסוק נוכל ללמוד כי המילה כבוד קרובה למילה כְּבֹד (ההפך מקל) והשורש של שתיהן הוא כב"ד. דבר כבוד הוא דבר שיש לו משקל רב. הכוונה המקורית במילה כבוד הייתה כנראה משקלם הרב של הרכוש, ההשפעה והמעמד, אשר מעניקים כבוד לבעליהם. וביתר הכללה - כבוד האדם הוא המשקל שיש לייחס לו, לדעותיו, לרצונו, לאישיותו וכו'. מכאן שפגיעה בכבודו היא הקלה במשקלו ובערכו הראוי. בתנ"ך מי שזוכה בדרך כלל לכבוד הוא אלוהים. למשל בפסוק מתהילים (כד, 10): "מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד ..." מכאן שהענקת כבוד לאדם היא מעין השראה מכבוד האל עצמו.

למעשה, המילה העברית **כבוד** משמשת בשלושה הקשרים ומובנים שונים, שיש להם פעמים רבות מונחים שונים בשפות אחרות:

א. **כבוד מתוקף תפקיד או מעמד** - הכרה בערכו ובחשיבותו החברתית של אדם (באנגלית: **Respect**). למשל בציווי "כְּבֹד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ".

ב. **כבוד בעקבות הישג אישי** - גילוי של הערכה והוקרה לאדם על הישגו (מלים נרדפות: יוקרה, תהילה) (באנגלית: **Honour**). למשל: תְּעוֹדֶת כְּבוֹד לספורטאי מצטיין.

ג. **כבוד לאדם באשר הוא אדם** - יחס של אדיבות ודרך-ארץ כלפי כל אדם, יושרה של האדם (באנגלית: **Integrity**). למשל בביטוי "רְצוֹנוֹ שֶׁל אָדָם - כְּבוֹדוֹ".

את המתח שבין שני סוגי הכבוד הראשונים מבטא יפה המשורר ר' שלמה אבן גבירול (ספרד, מאה 12) באומרו: "אם יכבדוך בני אדם **בגלל עושר או שררה**, אל יַעֲרַב (יהיה עָרַב, טוב) לך, כי הכבוד ההוא יִפְנֶה (ייעלם) בְּהִפּוֹנוֹתֶם. אולם יערב לך אם יכבדוך **בעבור חכמה, או בעבור יראה, או בעבור מוסר**".

שאלות ?

1. מהו "הכבוד הבסיסי" שמגיע לכל אדם, ומדוע לדעתכם כל אדם זכאי לכבוד זה?
2. לפי הפסוק שהוזכר לעיל במשנה, כיצד יש לנהוג במי שאינו מכבד אותי? האם אדם שאינו מכבד את הבריות ראוי בעצמו לכבוד, לדעתכם? נמקו.

3. הביאו דוגמאות מחיי היום-יום לשלושת סוגי הכבוד שהוצגו.
4. אם כבוד הוא ערך חשוב, מדוע לדעתכם רדיפת כבוד נחשבת דבר שלילי?
5. מה ההבדל בין "לכבד אדם" לבין "להסכים אתו? כיצד לדעתכם אפשר לנהל ויכוח עם אדם מבלי לפגוע בכבודו?
6. האם לדעתכם ישנם אנשים או מצבים שבהם מותר לפגוע בכבודו של אדם?
7. הביאו דוגמא למקרה שבו הרגשת שפגעו בכבודך או שאתה פגעת בכבוד של מישהו/אחרת. הסבירו במה הייתה במעשה פגיעה בכבוד.
8. האם בכיתתכם שומרים על יחס של כבוד בין אדם לרעהו? הסבירו. (התייחסו לזמן השיעורים, להתנהלות דיונים בכיתה, להתנהגות בהפסקות וכו')

מהו סוג הכבוד המשתקף בציור?
הסב ונכדו. ציור של אלברט אנקר, שווייץ, 1893

דו קרב ל"הגנה על כבוד"
כפי שהיה מקובל בעבר באירופה
(אלכסנדר המילטון מול ארון בר, 1804)

ביטויים רבים בעברית קשורים לכבוד: הפנייה למישהו במכתב רשמי נעשית במילה: "לְכָבוֹד", כלומר, בעצם צורת הפנייה כבר מבוטא כבוד לאדם. וגם בחתימת המכתב כותבים בדרך כלל: "בְּכָבוֹד רַב". לאדם מכובד במיוחד, כמו שופט, נשיא או רב פונים בתואר, כגון: כְּבוֹד הַשּׁוֹפֵט (ולעתים אף בגוף שלישי כביטוי כבוד נוסף: כבודו). מוכר לנו גם ביטוי השבח "כָּל הַכְּבוֹד!" (שמקורו כנראה מערבית: 'כָּל אֲחֵתְרָאם') וביטויים רבים נוספים. לפניכם ביטויים, ניבים ופתגמים נוספים הקשורים בכבוד.

שאלות

- א. התאימו בין הביטויים בטור הראשון ובין פירושם בטור השני.
מתיחת ביקורת עניינית על אדם, מבלי לפגוע בכבודו	אֹרֶחַ כְּבוֹד
התחייבות	לְמַטָּה מִכְּבוֹדוֹ
מי שעשה מעשה שנחשב לפחיתות-מעלה עבורו	בְּמַחִילָה מִכְּבוֹדוֹ
אורח מיוחד	כְּבוֹדוֹ בְּמַקוֹמוֹ מִנְּחָ
קיבל בכבוד את ניצחון זולתו	מָחַל עַל כְּבוֹדוֹ
מילת התנצלות לפני הצגת עמדה מנוגדת	מְשַׁמֵּר כְּבוֹד
לא מתאים לדרגתו	כְּבוֹד עֲצָמִי
ויתר על הגיבונים הנלווים למעמדו הרם	יָרַאת כְּבוֹד
ליווי חיילים לשם כבוד	בְּכְבוֹדוֹ וּבְעֲצָמוֹ
התנהגות בצניעות	הַפְּסִיד בְּכְבוֹד
יראה מאדם לא מתוך פחד אלא מתוך כבוד אליו.	מוֹצֵא שָׁל כְּבוֹד
מאבק מסיבות לא ענייניות אלא משיקולים של מעמד ויוקרה (מתוך המחזמר "קזבלן")	"בְּשִׁבְלֵי כְּבוֹד צָרִיךְ לַעֲבֹד"
יחסו המכבד של אדם לעצמו	מִטַּח כְּבוֹד
אדם זוכה לכבוד כפועל-יוצא של מעשיו.	מִשְׁחָקֵי כְבוֹד
יריית כלי נשק לשם זיכרון וכבוד	"כָּל כְּבוֹדָה בֵּת מְלֶךְ
פְּנִימָה." (תהילים מה, 14)
פיתרון סכסוך בצורה שמאפשרת לכל הצדדים להרגיש טוב	מִלָּה שָׁל כְּבוֹד
כשמנסים להשיג כבוד בכוח, זה לא מצליח.	הַרוֹדֵף אַחַר הַכְּבוֹד,
הַכְּבוֹד בּוֹרֵחַ מִמֶּנּוּ.
- ב. מיינו את הביטויים השונים לפי שלושת סוגי הכבוד שעליהם למדנו.
- ג. תוכלו להמחיש בכיתה את הביטויים (בתנועות גוף וללא מלים) ולנסות לזהותם.

3. מהו הכלל החשוב ביותר בתורה?

א. ואהבת לרעך כמוך:

המקור שלפנינו ממדרש "בראשית רבה" מביא ויכוח בין שני חכמים חשובים מבית המדרש ביבנה, בן עזאי ורבי עקיבא, שחיו אחרי חורבן בית המקדש השני. שני חכמי משנה אלו (תנאים) דנים בשאלה: מהו "הכלל הגדול בתורה"? כלומר, מהו עיקרון היסוד שעליו מושתתת היהדות, ושממנו נגזרים חוקיה?

בן עזאי אומר: "זה ספר תולדות אדם [ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אתו]" (בראשית ה, א) – זה כלל גדול בתורה.

רבי עקיבא אומר: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח) – זה כלל גדול בתורה.

שלא תאמר: הואיל ונתבונתי – יתבזה חבירי עמי, הואיל ונתקללתי (קוללתי) – יתקלל חבירי עמי.

אמר רבי תנחומא: אם עשית בן, דע למי אפתה מכה – "בדמות אלהים עשה אתו".

(מדרש בראשית רבה, פרשה כד)

(שמעון) בן עזאי

תנא בן זמנו של רבי עקיבא, שהיה תלמידו וחברו. מסופר עליו שאהב כל כך לעסוק בתורה עד שוויתר על חיי זוגיות ועל הקמת משפחה. למבקרים אותו בשל כך השיב: "מה אעשה ונפשי חשקה בתורה." (תלמוד בבלי, כתובות סג, ע"א.)

לפי המסורת מת בטרם עת בשל עיסוקו בתורת הנסתר. לפי מסורת אחרת היה מעשרת הרוגי מלכות שמתו על קידוש ה' בימי מרד בר-כוכבא.

מקור זה (ומקבילותיו) עורר דיונים רבים בקרב פרשנים.

שני החכמים - בן עזאי ור' עקיבא - מביאים פסוקים שונים, שהם לדעתם בגדר "כלל גדול" שהתורה נשענת עליהם. בן עזאי מביא פסוק הלקוח מסיפור בריאת האדם הראשון, שכל בני האדם הם צאצאיו ("תולדות" שלו). מדובר בפסוק המתייחס אל שחר האנושות, בטרם נוצרו חברות נפרדות. לעומת זאת, ר' עקיבא בוחר פסוק המתייחס לעולם שכבר מחולק לחברות נפרדות; "רעך" - כנראה יתפרש לדעתו כחברך או בני עמך. בדבריו אף מופיע ציווי רגשי על אהבה.

בתלמוד הירושלמי בן עזאי מופיע אחרי ר' עקיבא, ונאמר שם כי הוא רואה בכלל שלו "כלל גדול" יותר מזה של ר' עקיבא. כך מודגשת המחלוקת ביניהם.

במקור שלפנינו אף מובאת דעה נוספת, של ר' תנחומא, הנראית כמשלימה את עמדת בן עזאי, ומדגישה את הבסיס הדתי ל"כלל הגדול", הכלל-אנושי: פגיעה בכל אדם שנברא בדמות האל, כמוה כפגיעה באל עצמו. חכמים רבים בכל הדורות הלכו בעקבות ר' עקיבא, וראו בפסוק זה לא מצווה רגילה, אלא עיקרון יסוד שממנו נגזרות מצוות רבות (אולי אפילו כולן).

"ואהבת לרעך כמוך" בעברית ובשפות שונות (צרפתית, אנגלית, ספרדית ורוסית). בול ישראלי לכבוד חגיגות העשור ל"הכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" (1958) באדיבות השירות הבולאי

שאלות ?

"מה ששנא עליך לא תעשה לחברך!" הלל מלמד את הגר את "כל התורה על רגל אחת". פרט מתוך **מנורת הכנסת** בעיצוב: **בנו אלקן**, ירושלים, 1956 (צילום: תמר הירדני)

1. מהו ה"כלל גדול בתורה" לפי בן עזאי? כיצד לדעתכם יש להבין "כלל" זה, ומה משמעותו המעשית?
2. מהו ה"כלל גדול בתורה" לפי ר' עקיבא? מה מדגיש רבי עקיבא בפסוק "ואהבת לרעך כמוך" שאינו מודגש בפסוק שמביא בן עזאי?
3. "שלא תאמר, הואיל ונתבזיתי, יתבזה חברי עמי...". במי תומך יותר טיעון זה, בדברי בן עזאי או בדברי ר' עקיבא? נמקו.
4. מהו יתרונו של הכלל שהעמיד ר' עקיבא ומהו חסרונו, לעומת זה של בן עזאי?
5. באיזה משני הכללים תומכים דבריו של ר' תנחומא, ואולי מדובר בעמדה שלישית? הסבירו.
6. איזה מן הכללים חשוב יותר בעיניכם? הסבירו מדוע.
7. האם וכיצד מתקשרת מחלוקת זו לערך כבוד האדם? הסבירו.

ב. "מה ששנא עליך, לא תעשה לחברך"

כבר למעלה ממאה שנים לפני ר' עקיבא הציג **הלל הזקן**, נשיא הסנהדרין, את מצוות "ואהבת לרעך כמוך" כבסיס התורה כולה. אלא שלא כמו ר' עקיבא, הלל הציג את המצווה דרך הפירוש המיוחד שהוא העניק לה. וכך למדנו באגדה המפורסמת על הלל והנכרי:

פירושי מילים

1. גיירני - גייר אותי, הפוך אותי ליהודי
2. על מנת - בתנאי ש-
3. אמת הבניין - סרגל מדידה באורך אמה (כאורך הזרוע), כ-45 ס"מ
4. והשאר - בארמית: ואידך
5. לך ולמד - בארמית: זיל גמור!

מַעֲשֵׂה בְּנֵכְרֵי אֶחָד שֶׁבָּא לְפָנַי שְׁמַאי, אָמַר לוֹ: גִּיירֵנִי עַל מְנַת² שְׁתִּלְמֹדְנִי כָּל הַתּוֹרָה בְּלָה, כְּשֶׁאֲנִי עוֹמֵד עַל רֶגֶל אַחַת. דִּחְפוּ [שְׁמַאי] בְּאַמַּת הַבְּנִין³ שְׁבִידוֹ. בָּא לְפָנַי הֵלֵל – גִּיְרוּ. אָמַר לוֹ: "מָה שֶׁשָּׁנְאוּי עֲלֶיךָ, לֹא תַעֲשֶׂה לְחֵבְרֶךָ" – זוֹהִי כָּל הַתּוֹרָה בְּלָה, וְהַשָּׂאֵר⁴ פְּרוּשׁ הוּא – לֶךָ לְמַד⁵

(מתורגם על-פי תלמוד בבלי, **מסכת שבת**, דף לא, ע"א)

1. מדוע לדעתכם סירב שמאי לגייר את הנכרי, ומדוע הסכים הלל לכך? (חשבו ופרטו, האם ייתכן שכל אחד מהם הבין אחרת את בקשת הנכרי?)
2. מה מפתיע בתשובתו של הלל לנכרי? באיזה מובן ניתן לראות בדבריו את "כל התורה על רגל אחת"?
3. דברי הלל מהווים כנראה מעין מדרש על הפסוק "ואהבת לרעך כמוך". כיצד מפרש הלל את הפסוק? מה שינה לעומת מובנו הפשוט (הפֿשט) של הפסוק?
4. כיצד ניתן לראות בעקרון של הלל הגדרה ל"כבוד האדם"?

שאלות ?

הלל הזקן (מאה 1 לפנה"ס)

הלל היה מגדולי החכמים והמנהיגים בישראל בסוף ימי הבית השני, בתקופתו של המלך הורדוס.

הלל נולד כנראה בבבל ועלה לארץ ישראל כדי ללמוד תורה. לפי האגדה הוא חי בדוחק רב, ושילם חצי מהכנסתו כדי ללמוד. מאוחר יותר התגלתה חכמתו והוא עלה לגדולה, והתמנה לנשיא הסנהדרין. את הנהגת העם חלק יחד עם שמאי, שהיה אב בית הדין, ויחד חתמו את תקופת הזוגות. הכינוי "זקן" שנוסף לשמו ציין את חכמתו ומעמדו המכובד.

הלל נודע באישיותו הסובלנית ומסבירת הפנים, והיה בין החכמים הבולטים שתרמו להתפתחות התורה שבעל-פה כפרשנות יצירתית ומחדשת לתורה שבכתב. ברוח זו הוא פיתח את "שבע המידות" (הכללים) של המדרש, ותיקן תקנות חברתיות שונות.

תלמידיו וממשיכי דרכו מכונים "בית הלל", להבדיל מ"בית שמאי". במהלך השנים נוצרו בין שני ה"בתים" הבדלים רבים וחילוקי דעות קשים. בית מדרשו של הלל נטה להיות מאוזן ומקל, ואילו בית מדרשו של שמאי דגל בשמרנות ובקפדנות הלכתית. לאחר דורות, כאשר עלה הצורך להכריע ביניהם למען אחידות הלכתית בעם, קבעו חכמים ש"הלכה כבית הלל". (דברי שמאי ותלמידיו עדיין חשובים ונלמדים, מתוך גישה שגם אם ההלכה נפסקה כבית הלל מצרכים מעשיים - הוויכוח ביניהם מפרה את הלימוד ומעמיק אותו.)

לאחר מותו עבר תואר הנשיאות לצאצאיו ולשושלת שלו, שהתקיימה במשך 15 דורות. לפי האגדה, הלל חי 120 שנה כמו משה רבנו, וקבור לצד שמאי במערה בהר מירון.

שימו לב שבדברי הלל, ובעקבותיו הרמב"ם ופוסקי הלכה אחרים, ניתן פירוש מעניין למילה "כמוך". שאלה ידועה היא, כיצד ניתן לצוות על אדם לאהוב את זולתו באותה מידה כמוהו, דרישה זו נראית בלתי אפשרית. לפי הלל, יש להבין ציווי זה כציווי מעשי: האדם מצווה לנהוג בזולתו כפי שהוא נוהג בעצמו. תמיכה בפירוש מעשי לציווי הרגשי ניתן למצוא בדברי הפוסקים הסמוכים, המהווים מעין פירוט למצווה, ועוסקים במעשים:

"לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו ... לא תעשק את רעהו, ולא תגזל ... בצדק תשפט עמיתך. לא תלך רכיל בעמיתך, לא תעמד על דם רעהו ... לא תשנא את אחיו בלבבך; הוכח תוכיח את עמיתך ... לא תקום ולא תטור ... ואהבת לרעהו כמוך. אני ה'." (ויקרא יט, 18-11 בדילוגים)

ג. "ואהבת לרעהו כמוך" בנצרות ובאיסלם

בברית החדשה מצווה זו מוצגת כדיבר האחרון בעשרת הדברות (אף שבתורה היא אינה כלולה בהם, והדיבר החותם הוא "לא תחמוד"), דבר המתיישב היטב עם השקפתו של ישו הרואה במצוות האהבה את עיקר התורה. וכך משיב ישו לאדם אחד השואל אותו "מה הטוב אשר אעשה ואקנה חיי עולם?": "... ואם תחפצך לבוא לחיים שומר את המצוות ... אלה הן: לא תרצח, לא תנאף, לא תגנב, לא תענה עד שקר, כבד את אביך ואם אימך, ואהבת לרעהו כמוך." (הבשורה על פי מתי, י"ט,

ואהבת לרעהו כמוך - בעברית, באנגלית ובערבית. מטבע מוזהב לרגל יום העצמאות ה-52 לישראל, מעצבת: גליה ארז, 2000, באדיבות החברה הישראלית למדליות ומטבעות

17-18) כלומר: המצווה מוזכרת יחד עם עשרת הדיברות. ובמקום אחר הוא מביא בקמיכות את שתי המצוות: אהבת האל ואהבת הרע, וקובע כי אלו הן שתי המצוות הראשונות לכל-המצוות, "זאין מצווה גדולה מאלה" (הבשורה לפי מרקוס, "ב, 31). בדומה לדברי ר' עקיבא שראה במצוות אהבת הרע "כלל גדול בתורה", קובע פאולוס, מייסד הנצרות: "... כי האהב את חבירו קיים את התורה, כי ... כל-מצוות אחרות כולן הנה בכלל המאמר הזה: ואהבת לרעהו כמוך" (אל הרומים, י"ג, 8). (עם זאת, כידוע, בנצרות בוטלו רוב המצוות המעשיות הפולחניות שבתורה, ונתרו בעיקר מצוות חברתיות, ואותן בוודאי ניתן לראות כפירוט לציווי האהבה.)

גם באסלם נמצא ערך זה במקום גבוה, אך לא כציווי רגשי של אהבה אלא כציווי מעשי. החדית' (מעין תורה שבעל-פה באסלאם) מייחסת למוחמד את האמרה (בדומה לדברי הלל): "אף אחד מכם אינו מאמין באמת, עד שהוא מבקש עבור אחיו מה שהוא מבקש עבור עצמו".

דברים ברוח זו נמצאים גם בהינדואיזם, בקונפוציוניזם ובדתות נוספות.

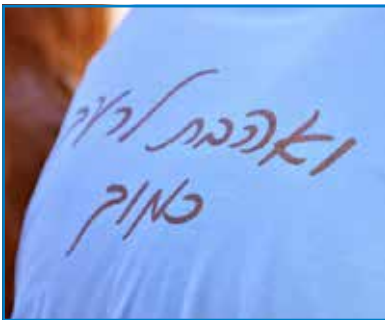
ד. "כבוד האדם" - כבודו של כל אדם?

רמב"ם, ר' משה בן מימון, קובע בחיבורו ההלכתי הגדול "משנה תורה":

מִצְוָה עַל כָּל אָדָם לְאַהֲבָה אֶת כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל כְּגוֹפוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאַהֲבַת לְרֵעִי כְמוֹךָ" (ויקרא יט, 18). לְפִיכָךְ צָרִיךְ שְׂיִסְפֹּר בְּשִׁבְחוֹ וְלַחִים עַל מְמוֹנּוֹ, כְּמוֹ שֶׁהוּא חֵם עַל מְמוֹן עֲצָמוֹ וְרוֹצֵה בְּכַבּוֹד עֲצָמוֹ; וְהַמְתַּכְּבֵּד בְּקִלּוֹן חֲבֵרוֹ, אֵינּוֹ לֹא חֵלֵק לְעוֹלָם תִּבְּא. אֲהַבַת הַגֵּר שֶׁבָּא וְנִכְנַס תַּחַת כַּנְּפֵי הַשְּׂכִינָה, שֶׁתִּי מִצְוֹת עֲשֵׂה: אַחַת מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּכָלֵל רַעִים, וְאַחַת מִפְּנֵי שֶׁהוּא גֵר וְהַתּוֹרָה אֲמָרָה "וְאַהֲבַתְּם אֶת הַגֵּר" (דברים י, 19) ...

(הלכות דעות, פרק ו, סעיפים א-ד)

כך "תרגם" רמב"ם את חובת אהבת הרע, שהיא "כלל גדול" לפי ר' עקיבא, לחובה מעשית: לספר בשבחו ולחוס על ממונו, בשם ההקבלה בין הכבוד שהאדם דורש מזולתו, והכבוד שהוא נדרש לתת לזולתו. אף שאפשר לקרוא את הפסוק "ואהבת לרעך" כאילו הוא מתייחס לכלל בני האדם, הרמב"ם מפרשו כאן בראש ובראשונה בנוגע לעם ישראל ובכלל זה הגרים שהפכו "ישראל".

"ואהבת ... - הדפס על חולצה באדיבות בינה - התנועה ליהדות חברתית

כפי שראינו, עוד כאשר חיו היהודים בארץ ישראל התעוררה שאלת היחס אל מי שאינו יהודי. היהודים, למעט תקופה קצרה, נשלטו בידי עמים כובשים. בעקבות כיבושים אלה חיו בארץ ישראל בני עמים זרים. היחס אל היהודים היה בדרך כלל עוין בשל דבקותם של היהודים בדתם ובתורתם שבידלה אותם מתרבותם ואמונותיהם של השליטים. באגדה על רבי אלעזר בן שמוע וכן בוויכוח בין רבי עקיבא ובן עזאי שלמדנו בפרק זה מתעוררת דילמה בקשר עם הצו המוסרי של אהבת האדם בכל מקום ובכל זמן. האם דברי רבי עקיבא "ואהבת לרעך כמוך" מכוונים רק כלפי בני העם היהודי ("רעך" במשמעות בן עמך), או יש להבין אהבה זו כחובת את כל בני האדם?

אכן, רוב פרשני המקרא הבינו - כמו הרמב"ם - את הביטוי "לרעך" כמתייחס בראש ובראשונה לבני עמך, כחלק מקוד התנהגות קהילתי פנימי. כך גם עולה מדברי רמב"ם הבאים, בהלכות אבל, המתתייחסים לנורמות חברתיות שונות המקובלות בדרך כלל בין שכנים וקרובים:

"וְאַהֲבַת לְרֵעִי כְמוֹךָ" (ויקרא יט, 18) - כָּל הַדְּבָרִים שֶׁאַתָּה רוֹצֵה שְׂיַעֲשֶׂוּ אוֹתָם לְךָ אַחֲרַיִם, עֲשֵׂה אוֹתָן אַתָּה לְאַחִיךָ בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת.

(רמב"ם, משנה תורה, ספר שופטים, הלכות אבל, פרק יד, א-ב)

שימו לב, המשפט האחרון בדברי הרמב"ם מנוסח בעקבות דברי הלל הידועים: "מה ששנא עליך" וכו', אולם הוא מנסח אותם על דרך החיוב: "כָּל הַדְּבָרִים שֶׁאַתָּה רוֹצֵה שְׂיַעֲשֶׂוּ אוֹתָם לְךָ אַחֲרַיִם, עֲשֵׂה אוֹתָן אַתָּה לְאַחִיךָ ...", והוא מתייחס בראש ובראשונה לחברי הקהילה היהודים - שחיה בתקופתו (ימי הביניים) כמיעוט בתוך חברה לא-יהודית - שהם שותפים "בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת".

אולם במשך הדורות היו גם פרשנים ופוסקי הלכה שראו במילה "רֵעִי" ביטוי המתתייחס לכל בני האדם. (עמדה הנראית תואמת במיוחד את הכלל של בן-עזאי המדבר על "תולדות אדם" = כל הנולדים מאדם.)

ברוח זו קובע למשל ר' חיים ויטאל, תלמידו של האר"י בצפת עיר המקובלים במאה ה-16, בספרו "שערי קדושה" (א, ה), כמעלה מוסרית ש"ראוי לאדם החסיד לאהוב את כל הבריות ואפילו גויים".

עמדה מיוחדת היא זו של החכם האיטלקי ר' אליהו בן אמוזג, המפרש את הפסוק כחובה מן התורה החלה על כל האנושות. וכמותו כתבו חכמים נוספים, בעיקר בעת החדשה ובתקופת ההשכלה.

הרב אליהו בן-אמוזג

1823-1900

רב, מקובל, פילוסוף ופרשן המקרא באיטליה במאה ה-19. נולד בעיר ליורנו שבאיטליה. משפחתו הגיע לאיטליה מפאס שבמרוקו. למד תלמוד, מדרש וקבלה, יחד עם לימודים כלליים מדעים, פילוסופיה ושפות. שימש כרב העיר ליורנו במשך כחמישים שנה, ואף הקים בה בית דפוס שבו הדפיס ספרי קודש שונים.

בספרו החשוב "ישראל והאנושות" הוא מבטא את הרעיון כי היהדות, על אף היבטיה הייחודיים והבדלניים, רואה את כלל בני האדם שווים בערכם. כל אדם, אומר בן אמוזג, נברא בצלם אלהים, ומדגיש: "לגבי היהדות, אין יצור מפואר יותר מאשר האדם; אנו מדגשים: אדם, ולא דווקא יהודי." ("ישראל והאנושות" עמ' 132).

לא תקם ולא תטור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך ... (ויקרא יט, יח) – ממה ששינה וכתב 'ואהבת לרעך' ולא אמר 'לבני עמך', שמענו שבכלל 'רעך' – כל מינ האדם. והרי זה כאילו יאמר: כל כך (עד כדי כך) צריך אתה ליזהר מלנקום ולנטור את (נקמתם של) בני עמך, כי זה כלל גדול, 'ואהבת לרעך כמוך' – יהיה מי שיהיה.

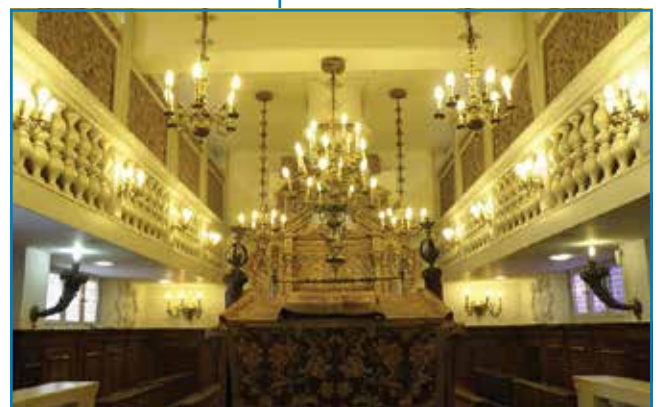
("ישראל והאנושות", עמ' 130)

שאלות?

1. כיצד מפרש הרב בן אמוזג את המילה "לרעך", ומדוע? (שימו לב לפסוק השלם בהקשרו).
2. כיצד קושר הרב בן אמוזג את פירושו לחובת האהבה לבין הרצון האנושי לנקום את נקמת 'בני עמך'?

משחק נוער יהודי וערבי בין נווה יוסף חיפה והפועל אעבלין אעבלין 2014, צילום: מירב כהן

בית הכנסת האיטלקי מוזיאון יהדת איטליה, ירושלים (ויקיפדיה)

4. מאבקים על כבוד האדם בעת החדשה

א. הנאום על כבוד האדם - פיקו דה-לה מירנדולה

אחד הביטויים הראשונים בעת החדשה לערך כבוד האדם ניתן ב"נאום על כבוד האדם" שחיבר ברומא בשנת 1486 המלומד האיטלקי בן תקופת הרנסנס, ג'ובני פיקו דה-לה מירנדולה (1463-1494), בהיותו בן 24 בלבד.

ציור של פיקו מן המאה ה-15

פיקו שלמד במשך שבע שנים באוניברסיטאות איטליה וצרפת, חתר לאחד בין כל האמיתות, הדתיות (הפגניות) (האליליות), היהודיות והנוצריות), המדעיות והמיסטיות, לאמת הומניסטית אחת כללית וחובקת כל. ואכן, נאום זה נחשב עד היום לאחד הביטויים המובהקים והנעלים של ההומניזם, בהעמידו את האדם במרכז ובהדגשתו את מעלת האדם הנברא בצלם אלוהים ובעל רצון חפשי המיוחד אך לו.

בנאום מציג פיקו את מעמדו המיוחד של האדם בבריאה כיצור עצמאי, חופשי ושותף לאל בבריאה. לפי קריאתו של פיקו את סיפור בראשית, האדם - בניגוד לכל יתר בעלי-החיים - אינו קבוע מראש, וביכולתו לעצב את עצמו ולקבוע את גורלו בכוחות עצמו. יש באדם יסוד ארצי (חומרי) ויסוד שמיימי (רוחני) וניתנה לו זכות הבחירה ביניהם, כביכול בידיו לעצב את עצמו בין הצורות הקיימות האחרות (צמחים, בעלי-חיים, מלאכים), מכיוון שיש בו קצת מכל דבר. לפי פיקו, האל מצווה את אדם הראשון לבחור נכון ולשאוף אל האל השמיימי, ובכך לזכות לכבוד הראוי לו.

בין היתר נאמר בנאום:

לא עשינוך שמימי גם לא ארצי, לא בן-תמותה גם לא בן-אלמוות, כדי שאתה - שהנך, אם אפשר להגדיר זאת כך, בעל תואר כבוד של יוצר-עצמך וצר²-צורתך שלך - אתה תיצור את עצמך בצורה שבה תבחר.

(מתוך הנאום על כבוד האדם)

פירושי מילים

1. בן אלמוות - חי לנצח, לא מת
2. צר - יוצר, נותן צורה

פסל דָּוִד של מיכאלאנג'לו, האקדמיה של פירנצה, 1504. צילום: Jörg Bittner Unna

ההסבר ל"כבוד האדם" לפי פיקו הוא יכולתו של האדם ליצור את עצמו, בניגוד לכל יצור אחר (בעלי-חיים ומלאכים כאחד), שצורתם ומהותם נתונות מראש. לפי קריאתו של פיקו בסיפור הבריאה, זהו הייחוד שנטע האל באדם מימי בראשית.

את הנאום כתב פיקו על מנת לשכנע את ראשי הכנסייה להתווכח אתו על עמדותיו. הנאום היה מעין מבוא ל-900 "תזות" (טענות) שעסקו בכל תחומי הידע האנושי, ואותן ביקש פיקו להציג בפניהם, אולם איש לא הסכים להתווכח עמו, מתוך חשש שיובעו דברי כפירה. (בין ה"תזות" כלולות כמעט חמישים תזות המבקשות לבסס את האמונה הנוצרית על בסיס "יסודות החכמה העברית", ובעיקר על הקבלה היהודית). אולם הדבר לא עזר לו, ופיקו הקע ככופר על דבריו.

פיקו נפטר בגיל 31 מהרעלה, לפני שהספיק לשאת את הנאום (אשר התפרסם בפירנצה רק לאחר מותו). הנאום השפיע רבות על הוגים מאוחרים יותר שפעלו למען זכויות האדם.

שאלות ?

1. במה מתבטא כבוד האדם ומה מקורו, לפי פיקו דה לה מירנדולה?
2. מדוע לדעתכם עוררה עמדה זו של פיקו את ביקורת הכנסייה? (שימו לב שהוא מבסס את דבריו על ספר בראשית עצמו!)
3. לאור דבריו, כיצד לדעתכם מפרש פיקו את המושג "צלם אלהים"?
4. השוו (דומה ושונה) בין דברי פיקו ב"נאום על כבוד האדם" ובין משנת "לפיקך נברא האדם יחידי..." שבבסיס לימודנו בספר זה.

ב. המאבק על צלם אנוש בתקופת השואה

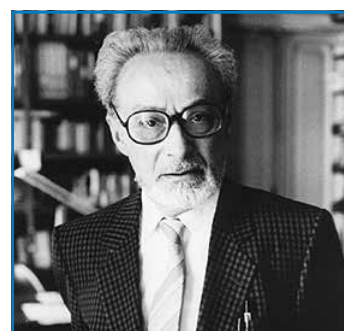
האדם - לא שמימי ולא ארצי.
צילום: Jeremy Perkins

אחד האירועים ההיסטוריים הגדולים אשר המחישו לעולם הדמוקרטי את ההכרח לשמור על ערך כבודו של האדם היה **שואת יהודי אירופה** שהתרחשה בימי מלחמת העולם השנייה. בשואה נחשפו ממדיו של הרוע האנושי אשר התבטאו בהרג שרירותי של אנשים חפים מפשע, במסכת של התעללות והשפלה של המוני בני אדם (רובם המכריע יהודים, לצד צוענים, הומוסקסואליים ואסירים פוליטיים), בגזענות בכלל ובאנטישמיות בפרט - אשר הובילו לרצח שיטתי ומאורגן של העם היהודי.

פרימו לוי - "הזהו אדם?"

אחד התיאורים הממחישים היטב את הקשר בין המציאות במחנות הריכוז ובין ערך כבוד האדם מצוי בספרו של פרימו לוי, "הזהו אדם?". בספר זה מתאר הסופר והכימאי האיטלקי היהודי **פרימו לוי** (1919-1987) את חוויותיו מימי השואה. לוי בוחן את המצבים הנפשיים והמוסריים המיוחדים שאליהם נקלצו אנשים בעקבות החוויות הקשות במחנות, ואת מאמציהם הנואשים של אנשים אלה לשמור על צלם אנוש בתוכם.

נקרא שני קטעים מן הספר:

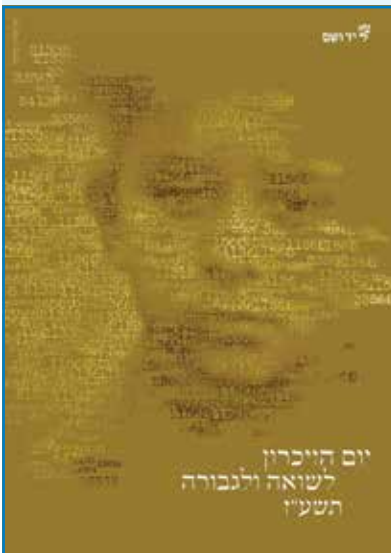
פרימו לוי

סופר וכימאי איטלקי יהודי. נולד בשנת 1919 בטורינו. למד כימיה באוניברסיטת טורינו וסיים את לימודיו בהצטיינות, אך לא יכול היה למצוא עבודה במקצועו בשל חוקי הגזע. במהלך מלחמת העולם השנייה התגייס לשורות המורדים הפרטיזנים. הוא נתפס עם חבריו ונלקח למחנה הריכוז פוסולו, ומשם לאושוויץ. במחנה הריכוז אושוויץ שהה 11 חודשים עד לשחרורו בידי הצבא האדום.

עם שובו לאיטליה עבד בתור כימאי והחל לכתוב ולפרסם יצירות ספרות ומאמרים העוסקים בחוויותיו בשואה. ספרו "הזהו אדם?" פורסם בשנת 1987 ולאחר שזכה לתהודה רבה, תואר כאחד מספרי העדות החשובים שנכתבו בעקבות השואה. מת בשנת 1987 כשנפל מבנין גבוה (קיימת סברה שהתאבד), על מצבתו ציוה לחקוק את מספרו האישי כאסיר מחנה הריכוז.

עתה הבנו ששפת אנוש דלה לבטא את העלבון הצורב. את אובדן צלם אנוש. המציאות נגלתה לעינינו כהווייתה בשבריר שנייה. כמעט כמחזה נבואה: עד התחתית הגענו, לשפל המדרגה, למטה מזה אי אפשר לרדת. לא נותר לנו דבר: לקחו את הבגדים, את הנעליים, ואף את הערותינו לא הותירו לנו. אם נדבר לא יקשיבו לדברינו, ואם יקשיבו לא יבינו. עוד מעט גם את שמותינו ייטלו. אם בכל זאת נרצה לשמור עליהם, יהיה עלינו לאזור את כל כוחותינו כדי שישרוד דבר מה מאתנו. דבר ממה שהיינו. אני יודע שלא בנקל ניתן להבין את דברי, וטוב שכך הוא. ינסה נא, אפוא, כל אחד להרהר מה ערכם של הרגלי יום יום הקטנים של כל אדם וכמה משמעות יש להם, לחפצים רבים שיש אפילו בידי פושט יד עני שבקן רחוב: ממחטה, מכתב ישן, תמונה של אדם יקר. דברים מעין אלה הם חלק מישותנו כמעט כמו איבר מאיברי גופנו. אין אנחנו יכולים לשוות בדמיונו את החיים בלעדיהם. אם הם אובדים מיד אחרים תופסים את מקומם. והם שלנו משום שבחובם טמונים הזיכרונות; משום שיש בכוחם לעורר בנו מחשבות. עתה שוו בנפשכם אדם שניטלו ממנו ביתו, הרגליו, בגדיו, הורחק מיקריו, הכול, כל מה שהיה לו: אדם כזה לא יהיה אלא קליפה ריקה, לא נותר לו דבר, הוא אומלל וחסר אונים; לא נותר לו כבוד עצמי; הוא לא יכול עוד להבחין בין טוב לרע. מי שניטל ממנו הכול בהינף יד, גם אישיותו ניטלת ממנו בקלות יתרה. הוא הופך ליצור נחות ביותר שקל להחליט להמיתו בלי מחשבה תחילה. ליצור כזה אין להתייחס כאל בן אדם. במקרה הטוב ביותר יישפט לחיים או למוות בשל שיקול של תועלת. אולי כעת ניתן להבין את המשמעות הכפולה של השם "מחנה ההשמדה". ואולי יובן עכשיו מה אנו רוצים לבטא במשפט: "להיות בתחתית".

(פרימו לוי, **זהו אדם?**, הוצאת עם עובד, עמ' 26-27)

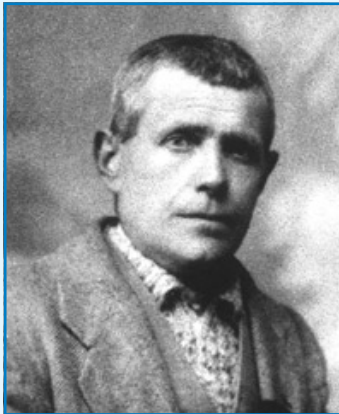

אדם מבעד למספר

הכרזה בעיצוב: תמר אודיה בודנר, נכדה לניצולי שואה: "היחיד בתוך הכלל בשואה: פניו של סבי בהיותו ילד הנגלות מבעד לסיפורם של כל המספרים האנונימיים של הנרצחים באושוויץ". באדיבות מוסד יד ושם

1. א. על פי תיאורו של פרימו לוי, אילו דברים מקנים תחושה של כבוד עצמי לאדם? הוסיפו דוגמאות המוכרות לכם מחיי היום-יום.
 - ב. פרימו לוי אומר על דברים אלה כי "הם חלק מישותנו, כמעט כמו איבר מאיברי גופינו". הסבירו רעיון זה.
2. א. כיצד ממחיש פרימו לוי, דרך תיאור דברים אלה, את החוויה ממחנה הריכוז.
 - ב. "מי שניטל ממנו הכול בהינף יד, גם אישיותו ניטלת ממנו בקלות יתרה." הסבירו מדוע, ופרטו את התהליך הפנימי והחוויתי שהוא מתאר. האם אתם יכולים להבין תהליך זה?
3. א. כיצד השפיע תהליך זה על הדרך שבה ראה הפושע הנאצי את אסירי המחנה שתחת פיקוחו?
 - ב. מהו כפל המשמעות של הביטוי "מחנה השמדה", שפרימו לוי מתכוון אליו בסוף דבריו?

לורנצו פרונה.
באדיבות מוסד יד ושם

בעולם זה שהתווה ובוהו גבר בו מדי יום, עם הישמע בשורת יום הדין הקרב ובא, בין פחדים ותקוות שנתעוררו זה עתה, בהפסקות הקצרות מן העבדות, פגשתי במקרה בלורנצו. סיפור הקשר שלי עם לורנצו הוא ארוך וקצר גם יחד, פשוט ועם זה חידה. זהו סיפור שהיה בזמנים ובתנאים שאין היום במציאות. לכן אני חושב שאפשר להבינו רק כפי שמבינים את האגדות או את האירועים מימי קדם.

מעשית יש מעט מאוד מה לספר: פועל אזרח איטלקי הביא לי מדי יום, משך שישה חודשים, מעט לחם, העניק לי חולצה שכולה טלאים, כתב למעני גלויה לאיטליה והביא לי תשובה. עבור כל זה לא ביקש דבר וסירב לקבל דבר; משום שהיה אדם טוב ופשוט ולא חשב שצריך לעשות מעשה חסד תמורת מחיר כלשהו.

אל יעלה מישהו בדעתו שכל אלה עניינים של מה בכך הם. וכך אירע לא רק לי. אם יש טעם לנסות להבין מדוע ניצלתי דווקא אני, מתוך אלפי בני אדם אחרים - אני סבור שבראש ובראשונה בזכות לורנצו היה הדבר. ולא דווקא בגלל עזרתו החומרית. הרבה יותר משום שביחסו אלי ובמעשיו, בהתנהגותו הפשוטה ובטוב לבו הזכיר לי מדי יום שעדיין קיים עולם אנושי וצודק מעברו השני של גדר התיל. שמחוץ למחנה יש אנשים בעלי לב ויש ערכים טהורים. שלא הכל מושחת ואכזרי. שקיים עולם שהשנאה והפחד זרים בו. אמנם כל אלה מעורפלים כרגע זה, רחוקים ולא מובנים, אבל כדאי להתאמץ לשרוד כדי לשוב לחיקם. הדמויות המתוארות בדפים אלה אינן בני אדם. אנושיותם נטמנה אי שם, או שהם עצמם טמנוהו במו ידיהם אך לורנצו היה אדם. אנושיותו הייתה טהורה ולא מושחתת. הוא עמד מחוץ לעולם הזה שכולו רע. הודות ללורנצו לא שכחתי שאף אני עצמי אדם.

(פרימו לוי, **הזהו אדם?**, הוצאת עם עובד, עמ' 129-132 בדילוגים)

פסל חסיד אומות העולם
האלמוני ביד ושם.
פיסל: שלמה זלינגר.
(צילום: אהוד אמיר)

1. מה הייתה משמעות הקשר עם לורנצו עבור אסיר המחנה, פרימו לוי?
2. מהם הדברים שלורנצו עשה למען פרימו לוי במחנה הריכוז, ובאיזו דרך עשה זאת?
3. הסבירו את אמירתו של פרימו לוי: "הודות ללורנצו לא שכחתי שאף אני עצמי אדם".
4. כיצד מתקשרת אמירה זו למה שתיאר פרימו לוי בקטע הקודם?
5. מהי המשמעות של "להיות אדם", על פי תיאורו של פרימו לוי.
6. מצאו קשר בין אחת מאמירותיו של פרימו לוי בשני הקטעים לעיל לבין אחד המקורות האחרים שלמדנו בפרק. הסבירו את הקשר שמצאתם.

5. כבוד האדם בעולם ובמדינת ישראל

א. הצהרת האו"ם וחוק יסוד כבוד האדם וחירותו

בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם אשר נחתמה בשנת 1948 בעצרת האומות המאוחדות (למדנו עליה בפרק הקודם), נבחר ערך כבוד האדם (באנגלית, כאמור: dignity) בתור הערך היסודי והבסיסי מכולם. ההצהרה נוסחה על ידי הפילוסוף הצרפתי היהודי רנה קסין. וכך נפתחת ההצהרה:

הואיל והכרה בכבוד הטבעי לכל בני משפחת האדם ובזכויותיהם השוות והבלתי ניתנות להפקעה (לביטול) הוא יסוד החופש, הצדק והשלום בעולם; הואיל והזלזול בזכויות האדם וביזיון הבשילו מעשים פראיים שפגעו קשה במצפונה של האנושות ... לפיכך מכריזה העצרת באוזני כל באי העולם את ההכרזה הזאת בדבר זכויות האדם ... לכל העמים והאומות, כדי שכל יחיד וכל גוף חברתי ישווה תמיד לנגד עיניו וישאף לטפח, דרך לימוד וחינוך, יחס של כבוד אל הזכויות ואל החירויות הללו ...

ישיבת הפתיחה של האספה המכוננת, פברואר 1949, צילום: הוגו מנדלסון, לע"מ

גם מדינת ישראל בחרה בכבוד האדם כערך יסודי. בשנת 1992 חוקקה מדינת ישראל את חוק-יסוד: **כבוד האדם וחירותו**. חוק יסוד זה נועד "לעגן את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית". כלומר, המחוקק ראה בכבוד האדם ובחירותו בסיס ערכי לקיומה של מדינתנו, הן כמדינה דמוקרטית והן כמדינה יהודית. בחוק מפורטים סעיפים שנועדו להגן על כבוד האדם.

לפניכם סעיפים אחדים מתוך חוק יסוד: **כבוד האדם וחירותו**:

חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, התשנ"ב-1992 (ותיקון מס' 1: התשנ"ד-1994)

עקרונות יסוד (תיקון מס' 1):

1. זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בן-חורין, והן יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.
מטרה:
- א. חוק-יסוד זה, מטרתו להגן על כבוד האדם וחירותו, כדי לעגן בחוק-יסוד את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.
- ב. אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם.
- ג. אין פוגעים בקנינו של אדם.
- ד. כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו.
- ה. אין נוטלים ואין מגבילים את חירותו של אדם במאסר, במעצר, בהסגרה או בכל דרך אחרת.
- ו. (א) כל אדם זכאי לפרטיות ולצנעת חייו.
(ב) אין נכנסים לרשות היחיד של אדם שלא בהסכמתו.
(ג) אין עורכים חיפוש ברשות היחיד של אדם, על גופו, בגופו או בכליו.
(ד) אין פוגעים בסוד שיחו של אדם, בכתביו או ברשומותיו.
- ז. כל רשות מרשויות השלטון חייבת לכבד את הזכויות שלפי חוק-יסוד זה.

שאלות ?

1. אילו זכויות אדם מופיעות בחוק תחת הכותרת "כבוד"?
2. האם ניתן למיין זכויות אלו לסוגים שונים? פרטו.
3. חוו דעתכם, לאור החוק, האם אפשר להגדיר במדויק מהו כבוד עצמי? האם תחושת הכבוד העצמי דומה אצל כל בני האדם באשר הם בני אדם?
4. לפניכם אחדים מסעיפי החוק:
 - אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם.
 - כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו.
 - אין נוטלים ואין מגבילים את חירותו של אדם במאסר, במעצר, בהסגרה או בכל דרך אחרת.
 - כל אדם זכאי לפרטיות ולצנעת חייו.כיצד באים לידי ביטוי סעיפים אלה במקורות שלמדתם (פסוקים מן המקרא; מקורות חז"ל)?

ב. אהרן ברק: שורשי כבוד האדם במורשת היהודית ובפילוסופיה הכללית

זמן קצר לאחר שנחקק החוק, התייחס שופט בית המשפט העליון אהרון ברק לשורשי היהודי ולשורשי הדמוקרטי של מושג "כבוד האדם", השואב את השראתו מן הפילוסופיה של העת החדשה:

"כבוד האדם הוא הערך העליון"
אשה מבקשת נדבות, אתר pixabay

המושג "כבוד האדם" אינו חדש עמנו. שורשיו שתולים במורשת היהודית שלנו. על-פי עולמה של היהדות, כל הכבוד שבעולם נאצל מהבורא, שהוא מלך הכבוד. כבוד האדם נגזר מכבוד הבורא מפני שהאדם

נברא בצלמו. כבוד האדם פירושו שלא לבייש את צלם האלוהים שבאדם. אכן, כבוד האדם - או כפי שהוא מכונה "כבוד הבריות" - הוא ערך מרכזי ביהדות.

צילום: Jonathan Klinger, 2008

אהרון ברק

פרופסור למשפטים והנשיא השמיני של בית המשפט העליון. אהרון ברק נולד בשנת 1936 בעיר קובנה שבליטא. בתקופת השואה הסתיר איכר ליטאי (חסיד אומות העולם) אותו ואת אמו. הוא עלה ארצה בשנת 1947. לאחר שסיים לימודי משפטים, מילא שורה של תפקידים בשירות המדינה, ביניהם יועץ משפטי לממשלה. בשנת 1978 הושבע לכהונת שופט בבית המשפט העליון והיה לשופט העליון הצעיר ביותר בתולדות המדינה. משנת 1995 עד שנת 2006 כיהן השופט ברק בתפקיד נשיא בית המשפט העליון.

הכלל האוניברסלי של קאנט:

קאנט טען כי כל אדם יכול להכריע את הכרעותיו המוסריות באופן אוטונומי (עצמי) בכוח שכלו שלו בלבד. קאנט ניסח כלל אוניברסלי (כלל-אנושי) בו ניתן להיעזר לצורך הכרעות מוסריות.

אחד מניסוחיו של כלל זה הוא: "עשה פעולתך כך שהאנושיות, הן שבך והן שבכל איש אחר תשמש לך לעולם גם תכלית ולעולם לא אמצעי בלבד" (עמנואל קאנט, הנחת יסוד למטפיזיקה של המידות).

לכל אדם ניתנה תבונה, המאפשרת לו להציב לעצמו מטרות, ולכן על פי הכלל המוסרי האוניברסלי אסור להשתמש באדם אחר מבלי להתחשב כלל במטרותיו העצמיות. (עוד על תפיסת המוסר של קאנט ראו בפרק האחרון שבספר).

פסל "האדם החושב", אוגוסט רודן, פריס.

על מעמד זה בעולם ערכיה של היהדות מעיד הכלל "גדול כבוד הבריות שדוחה (מצוות) 'לא תעשה' שבתורה". על-פי תפיסתה של היהדות, נקודת המוצא לכבודם של בני-אדם אחרים היא כבודך בעיני עצמך: כבוד חברך צריך להיות שווה בעיניך לכבוד עצמך. מהמורשת היהודית עבר המושג של כבוד האדם אל הנצרות, ופותח על-ידי התאולוגים הנוצרים. "כבוד האדם" משמש מושג מפתח במשנתם של פילוסופים רבים. מושג זה פותח בעיקר על-ידי קאנט. על-פי תפיסתו, התנהגות היא מוסרית אם היא מבטאת את האנושיות שבאדם, כלומר את הרציונליות וההיגיון שבו. רציונליות זו מוצאת ביטוי בחובה המוטלת עליו לפעול על-פי הכלל האוניברסלי, שלפיו האנושיות, אשר בנו ובזולתנו, לעולם תהא מטרה ולעולם לא תהא אמצעי. כבוד האדם, אין לו מחיר. אין להקריבו למען ערך אחר. כבוד האדם הוא הערך העליון.

אהרן ברק, "כבוד האדם כזכות חוקתית", "הארץ" 3.6.1994

בהרצאה שנשא ב-29.1.2001 בפני בוגרי המכללה למנהל ראשון לציון אמר השופט אהרון ברק (אז נשיא בית המשפט העליון) דברים המעמיקים את הבנת המושג "כבוד האדם":

מבין זכויות האדם, החשובה מכולן היא כבוד האדם. כבוד האדם משמעותו ההכרה כי האדם הוא יצור חופשי, המפתח את גופו ורוחו על פי רצונו. במרכזו של כבוד האדם מונחים קדושת חיי האדם וחירותו. ביסוד כבוד האדם עומדת האוטונומיה (=אפשרות ההכרעה עצמית) של הרצון הפרטי, חופש הבחירה, וחופש הפעולה של האדם. כבוד האדם היא החירות של האדם לעצב את חייו ולפתח את אישיותו כרצונו. ביסוד כבוד האדם מונחת ההכרה בשלמותו הפיזית והרוחנית של האדם, באנושיותו, בערכו כאדם, וכל זאת בלא קשר למידת התועלת ממנו לאחרים. כבוד האדם מניח אדם בן-חורין, המהווה מטרה בפני עצמה, ולא אמצעי להשגת מטרתו של הכלל או של פרטים אחרים.

1. על אילו מקורות יהודיים מבסס ברק את מושג "כבוד האדם"? חזקו את דבריו של ברק אודות תפיסת כבוד האדם ביהדות באמצעות אחד המקורות שלמדתם בפרק זה.
2. כיצד תופס הפילוסוף עמנואל קאנט את כבוד האדם, ומדוע? הדגימו תשובתכם.
3. בסוף דבריו קובע ברק כי "כבוד האדם הוא הערך העליון". חישבו על ערך חשוב שעשוי להתנגש עם ערך כבוד האדם. האם לדעתכם ערך כבוד האדם אכן יגבר על ערך זה? הביאו דוגמאות לדבריכם.

שיימינג

המונח **שיימינג** מגיע מהמילה האנגלית **shame**, שמשמעותה: בושה. המונח בעברית המתאים לתופעה הוא: **"ביוש"**. משמעו הוא חשיפה ופרסום שמו של אדם (או גוף מסוים), במטרה ללעוג לו, לבזותו או להוקיע את התנהגותו, המוצגת כפסולה. התופעה התפשטה וגברה מאוד בשנים האחרונות בגלל השימוש הנפוץ ברשתות חברתיות (בעזרת סרטון, צילום, פוסט וכדומה), והגישה הקלה והחופשית אליהן (לעתים, מבלי שהמבייש מזדהה בשמו). לפי ממצאים אחרונים, כשליש מן הילדים ובני הנוער חוו התעללות בשיימינג, ובמקרים קיצוניים הפרשות אף הסתיימו באופן טראגי.

ג. מקרה מבחן: שיימינג (ביוש)

שאלת כבוד האדם עולה בימינו ביתר-שאת סביב עולם הרשתות החברתיות ותופעת השיימינג (הביוש) הנפוצה בהן בקרב צעירים ומבוגרים כאחד.

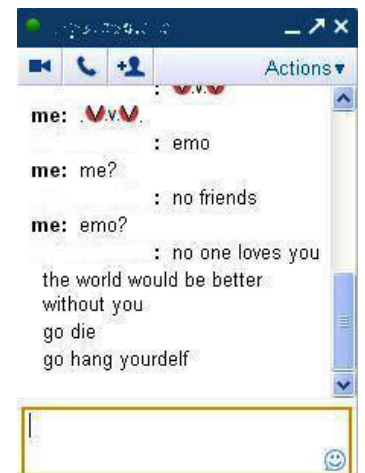

אתגרים מוסריים חדשים מול הטכנולוגיה.
תלמידים מול מחשב בבית ספר בברלין, 2010 (ויקיפדיה)

1. האם הייתם עדים לשיימינג בסביבתכם הקרובה? פרטו.
2. מה דעתכם - האם שיימינג הוא דבר ראוי או פסול? מדוע?
3. כיצד נהגתם לנוכח השיימינג? איזו דילמה ניצבת בפני העדים לשיימינג?
4. הביאו דוגמאות מכלי התקשורת על מקרים של שיימינג ותוצאותיהם.

שאלות

אין לראות ב"ביוש" תופעה השייכת באופן מובהק לעידן הטכנולוגי שבו אנו חיים, ושבנו לרשתות החברתיות מקום כה מרכזי. תכונה זו קיימת בכל חברה אנושית מאז ומעולם. במקרא כבר נאמר כי "יצר האדם רע מנעוריו", דומה כי זהו אחד מגילוייו. הפגיעה אינה רק בשמו הטוב של אדם, זוהי פגיעה בכל אושיות נפשו המותירה בו צלקת עמוקה שהוא יישא כל ימיו. חז"ל קראו לביוש בפומבי "הלבנת פנים ברבים" וראו מעשה זה בחומרה רבה. לגבי דינים "כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים". התבטאות זו מזכירה את הביטוי "רצח אופי" שנוקטים בו לתאור הכפשה קשה של אדם, גם כאשר אין לדבר בסיס אמיתי.

בריונות ברשת. "אף אחד אינו אוהב אותך" (ויקיפדיה)

ד. הרב סולובייצ'יק: "זיהוי קיומי ככבוד האדם"

הרב סולובייצ'יק רואה בכבוד האדם עיקרון ראשון במעלה בהלכה היהודית ולפיו האדם אינו מזוהה רק על פי חזותו ומאפייני זהותו הגלויים, אלא גם על פי זהותו הפנימית החד-פעמית שיש לכבד ולהוקיר.

הכרת אדם איננה רק היכולת לזהות את חזותו.

ההכרה חורגת מכלל זה. היא מהווה מעשה של זיהוי קיומי - זיהוי הזולת כאדם שיש לו משימה שהוא ורק הוא יכול לבצע כיאות. הכרת האדם פירושה חיזוק תחושתו של אותו אדם כי הוא חסר תחליף. פגיעה באדם, פירושה לומר לו שהוא ניתן להרחקה - לומר לו שאין בו צורך.

ההלכה השוותה את מעשה הלבנת פניו של אדם בפומבי לרצח ("כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים") - מדוע? משום שהשפלה שקולה בחומרתה להריסתה של קהילה קיומית. הלבנת פנים ברבים דוחפת את היחיד למצב של בדידות. לא די לנדיב לספק עזרה לנצרך. עליו לעשות יותר מכך. עליו לנסות ולחדש בנתמך תחושה של כבוד עצמי וערך עצמי.

(מתוך המאמר "הקהילה", כתב העת "טראדישן" (= מסורת), כרך 17 בתוך: "דברי הגות והערכה" 1982 בהוצאת הסתדרות הציונית ספריית אלינר)

הרב יוסף דב הלוי (הרי"ד) סולובייצ'יק 1993-1903

מגדולי ההלכה וההגות היהודית בזמננו, ומהבולטים במנהיגיה הרחניים של היהדות האורתודוקסית המודרנית בארה"ב.

נולד בפולין, למד באוניברסיטת פרידריך וילהלם בברלין, בעיקר פילוסופיה, והשלים שם את עבודת הדוקטור שלו. ב-1932 היגר לארה"ב והתיישב בבוסטון. הוא כיהן שם כרב והקים את בית הספר היהודי הראשון "מיימונידס" (ע"ש הרמב"ם). מאוחר יותר היה לראש ה"שיבה יוניברסיטי". להרצאותיו הגיעו המונים. אחרי השואה הצטרף לתנועת המזרחי (תנועה דתית-ציונית שנוסדה בשנת 1902 בליטא) וראה בהקמת מדינת ישראל שלב בתהליך הגאולה של עם ישראל. שני ספריו הידועים: "איש ההלכה - גלוי ונסתר" ו"איש האמונה הבודד". כתבים רבים פורסמו לאחר מותו.

Le Vengeur Inconnu

"הנוקם הבלתי ידוע" (מתוך ויקיפדיה)

מה מבטאת התמונה? מה הביקורת המובעת בה בהקשר לרשתות חברתיות?

דונו בחברותא במקרים הבאים.

- א. האם המקרה מהווה דוגמא לפגיעה בכבוד? אם כן, מי הנפגע ומה הפגיעה?
אם לא, מדוע?
- ב. כיצד ניתן היה לנהוג אחרת באותו מקרה?
- ג. דרגו את המקרים לפי חומרתם בעיניכם.

דרגת החומרה (1-10 מהקל לחמור)	המקרה
	1 המורה נזף בפני הכיתה בתלמיד על שלא הכין שיעורי בית.
	2 המורה הוציא תלמיד מן הכיתה בגלל הפרעה למהלך השיעור.
	3 חבר גילה למישהו אחר דבר-מה שסופר לו בסוד.
	4 תלמיד קילל תלמיד אחר בפני חבריו בהפסקה.
	5 קבלן השיפוצים הפטיר "איזו עבודה ערבית!" למראה הדירה.
	6 מפגין ירק בפרצופו של שוטר שפינה אותו ממקום ההפגנה.
	7 פרסומת על שלטי חוצות העושה שימוש בגוף חשוף של גבר או אישה.
	8 צעיר לא קם באוטובוס לפנות מקום לאדם מבוגר שעמד לידו.
	9 פרסום בבית הספר על אחד המורים/התלמידים שלא בידיעתו שהוא הומוסקסואל.
	10 מישהו קורא מכתב אישי (או יומן אישי או מסמך רפואי) שלא ברשות.

משימה לסיכום הפרק

מעניין כי באנגלית הפסוק
"ואהבת לרעך כמוך"
מתורגם: ואהבת לשכנך.
צילום: Nina Strehl

ראינו בפרק זה כיצד מהווה כבוד האדם ערך מרכזי במחשבה היהודית והמודרנית, והכרנו ביטויים שונות הן לשמירתו והן להפרתו. ערך זה, העולה גם מתוך המשנה על בריאת האדם יחיד, כביטוי למעמדו המיוחד, נוגע לכל אחת ואחד מאתנו, ומהווה נדבך חשוב של השקפת עולם נאורה ודמוקרטית.

- חישבו על דרכים שונות להגביר את יחס הכבוד לזולת בסביבתכם הקרובה: בכיתה, בבית, בסופר-מרקט, באוטובוס וכד'.
- הביאו דוגמאות מסביבתכם או מאמצעי התקשורת לפגיעה בכבודו של אדם. במה הייתה שם פגיעה בכבוד, לדעתכם? כיצד אפשר היה לדעתכם למנוע פגיעה כזו מבעוד מועד?